

Muziek aan het hof van Friedrich II “der Große”, Koning van Pruisen, 1740–1786.

Lezing in de serie “Luisterrijk”, Muziekbank Enschede, 22 januari 2022
Klaas Sikkel

*In deze tekst zijn links opgenomen naar muziekstukken op youtube. Dit zijn dezelfde werken die in de lezing te beluisteren waren, maar deels andere uitvoeringen.
Alle muziek is te leen bij de Muziekbank.
Er is ook een playlist op spotify, genaamd “Luisterrijk Friedrich II”*

Voorafgaand aan de lezing:

[C.P.E. Bach: Fluitconcert in A majeur Wq 168](#)

Introductie

Goedemiddag. Mijn naam is Klaas Sikkel, ik ga u wat vertellen over koning Friedrich en de muziek aan zijn hof. Wat u hier ziet is het *Stadtschloss Potsdam*, de residentie van Friedrich. En wat u hoorde voordat het begon is een fluitconcert van Carl Friedrich Emanuel Bach, inderdaad de zoon van...

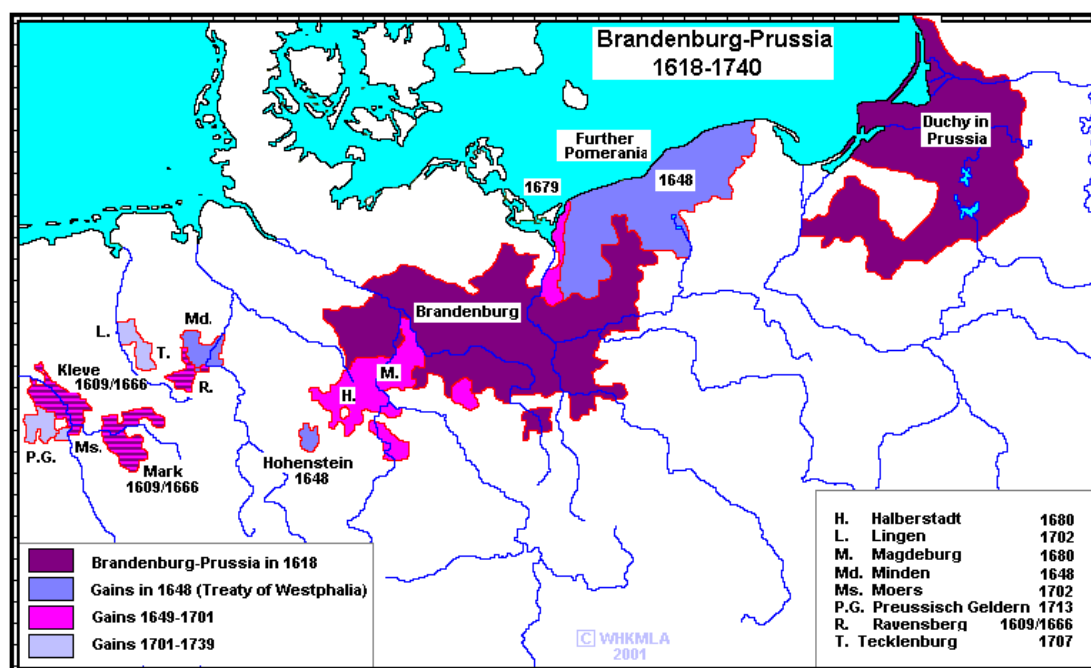
Emanuel Bach was 30 in dienst van Friedrich als clavecinist aan het hof.

De volgende dingen komen in dit verhaal aan bod:

- Om Friedrich te kunnen begrijpen moeten we eerst naar een stukje geschiedenis kijken. Waar kwam hij vandaan – en wat is Pruisen ook alweer voor een land?
- Uiteraard krijgen we muziek te horen die aan het hof gespeeld werd door Friedrich en zijn musici.
- Ik zal kort ingaan op de ontwikkeling in de klassieke muziek rond het midden van de 18e eeuw.
- Tot slot een verhaal over de ontmoeting van Friedrich met Johann Sebastian Bach, op 7 mei 1747.

Pruisen

Alle gekleurde stukken op deze kaart horen bij Pruisen op het moment dat Friedrich koning werd in 1740.

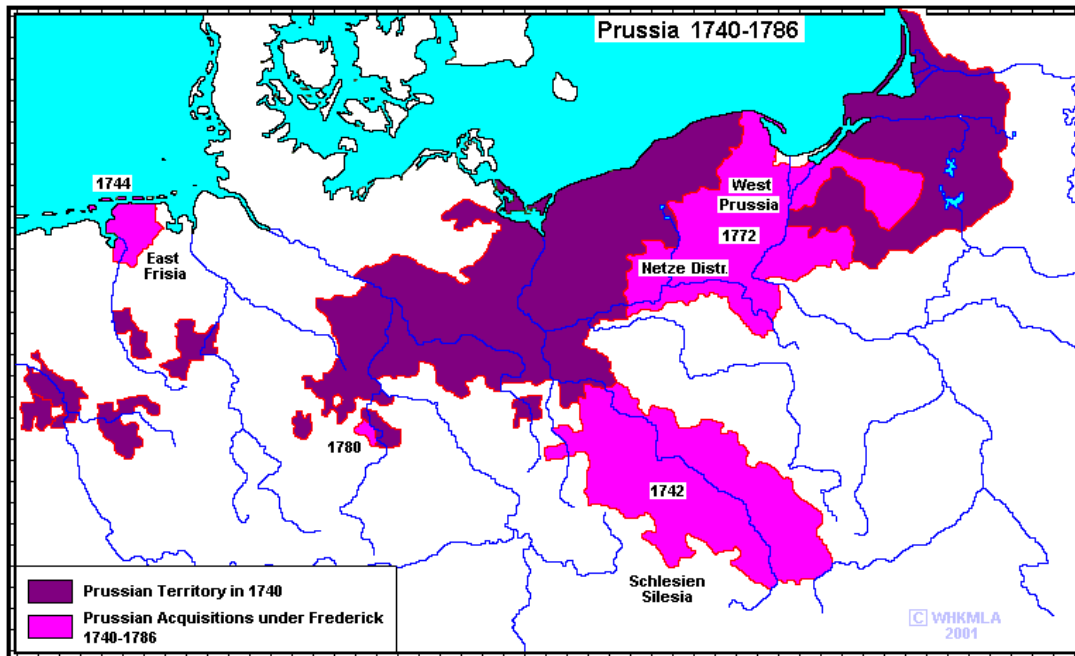
Maar eigenlijk is Pruisen de verkeerde naam voor dit land! De kern van het land is de zogenaamde Mark Brandenburg. De Hohenzollern waren van oudsher Markies van Brandenburg, met hoofdstad Berlijn. In grote lijnen komt dat overeen met de deelstaten Brandenburg en Berlijn in het huidige Duitsland.

De markies van Brandenburg was qualitate qua *keurvorst* van het Heilige Roomse Rijk. De keurvorsten kozen samen een nieuwe keizer als de vorige overleden was. Het heilige Roomse Rijk was een lappendeken van staten en staatjes en omvatte ruwweg het huidige Duitsland, Tsjechië, Oostenrijk en België.

Daarnaast waren de Hohenzollern ook hertog van Pruisen. Vroeger woonde hier een volksstam die zich de "Prusai" noemde, daar komt de naam vandaan. Een Duitse ridderorde is daar in de 13 eeuw naar toe getrokken en heeft een eigen staat gesticht, ongetwijfeld zonder de Prusai eerst om toestemming te vragen. Vijf eeuwen later was Pruisen een hertogdom. Maar in 1701 is het de grootvader van Friedrich is het gelukt om het hertogdom te upgraden tot een koninkrijk. En toen de Hohenzollern koning in Pruisen waren noemden ze het hof en alle staatsorganen "Pruisisch".

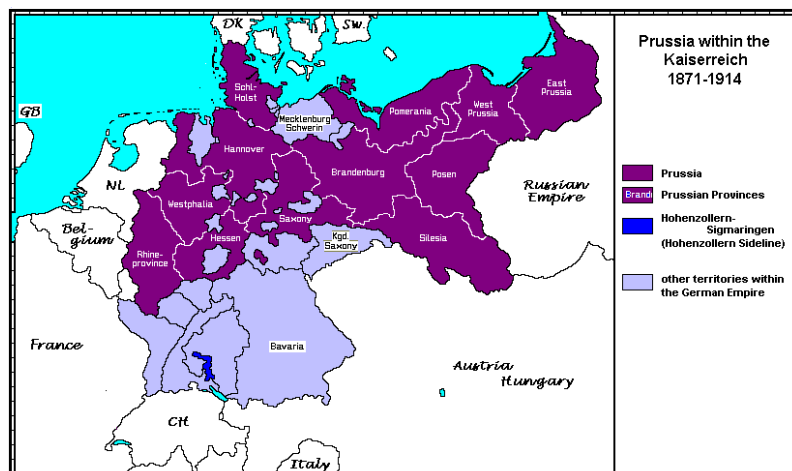
Uiteindelijk heette het hele land Pruisen. Een beetje raar, want Pruisen was een perifeer en onbelangrijk stuk land dat ook geen deel uitmaakte van het Heilige Roomse Rijk. Onze Friedrich is er waarschijnlijk één keer geweest, om zich tot koning te laten kronen, en daar nooit meer.

Op de volgende kaart zien we Pruisen aan het eind van Friedrich's koningschap.

Er zijn twee grote stukken bijgekomen. Silezië in het zuidoosten en “Westpruisen” tussen Brandenburg en Pruisen. Silezië (*Schlesien* in het Duits) komt nog vaker terug in dit verhaal. Silezië ligt tegenwoordig in het zuidwesten van Polen. In het midden van de kaart zie je de (Neisse en) Oder naar het noorden stromen, dat is nu de grens tussen Duitsland en Polen. Oostfriesland is aan Pruisen gekomen toen Graaf Carl Edzard in 1744 overleed en geen duidelijke opvolger had.

Terzijde: Anderhalve eeuw later omvat Pruisen bijna het hele noorden van Duitsland. En zo komt het dat in het Twents het land ten oosten van de Dinkel genoemd is naar een al lang vergeten volkstem ergens op de grens van Polen en Litauen...

Het huis Hohenzollern

Friedrich I was de grootvader van Friedrich II. Hij nam een voorbeeld aan de Franse koningen, die buiten de hoofdstad Parijs een schitterende residentie in Versailles hadden. Zo heeft hij niet ver van Berlijn een residentie ingericht in Potsdam – daar staat het kasteel wat we eerder zagen. Potsdam moest uitgebreid worden tot het Versailles van Pruisen. In het huidige Duitsland is Potsdam weer de hoofdstad van de deelstaat Brandenburg. Eigenlijk was hij keurvorst Friedrich III van Brandenburg, maar toen Pruisen een koninkrijk werd noemde hij zich Koning Friedrich I. In de volksmond bleef hij gewoon “scheve Frits” heten, vanwege een afwijking aan zijn rug.

Daarna kwam Friedrich Wilhelm I, bijgenaamd “de soldatenkoning”. Friedrich Wilhelm vond alle pracht en praal die bij een hof hoort zonde van het geld. Wat hem interesseerde was alles wat met militaire zaken en het leger te maken had, verder niets. De budgetten voor kunst en cultuur werden de dag na zijn aantreden meteen met 100 % gekort. Dus ook het orkest dat Friedrich I in dienst had werd op staande voet ontslagen. Naast het stadskasteel in Potsdam had Friedrich I een grote tuin in Franse stijl aan laten leggen. Friedrich Wilhelm heeft het laten bestraten zodat de gebruikt kon worden als exercitieplaats, d.w.z oefenplaats voor het leger.

Jeugd van Friedrich

Friedrich had geen fijne jeugd. Hij had belangstelling voor kunst en cultuur, maar een vader die alleen geïnteresseerd was om een militair van hem te maken.

We pikken het verhaal op in 1728, toen hij 16 was. Met zijn vader was hij op staatsbezoek in Saksen, bij collega-keurvorst August der Starke. Die had wél een orkest, in tegenstelling tot de soldatenkoning. Friedrich maakte daar kennis met Johann Joachim Quantz.

Quantz was fluitist in de Hofkapelle in Dresden. Voor zijn aanstelling in Dresden was hij onder andere op studiereis geweest naar Italië en had daar Vivaldi leren kennen. Friedrich vroeg Quantz om hem les te geven en Quantz ging daarop in.

Laten we luisteren naar een fluitconcert van Quantz.

[J.J. Quantz: Concert in G majeur, I: Allegro](#)

Johann Joachim Quantz

Die fluitlessen van Qantz moesten wel stiekum, vader Friedrich Wilhelm zou dat nooit goed vinden. Quantz heeft later een kennis verteld dat hij zich een keer een uur in een kast moest verstoppen toen vader onverwacht langs kwam, samen met Friedrichs vriend Katte.

Hans Hermann von Katte was Friedrich's beste vriend. Of misschien meer dan een vriend, algemeen wordt aangenomen dat Friedrich homofiel was.

Katte was zeven jaar ouder en luitenant in het Pruisische leger. Katte was ook geïnteresseerd in muziek en fluiten.

In 1730 bedacht Friedrich het onzalige plan om weg te lopen van huis en samen met Katte te vluchten naar Frankrijk. Dat werd een fiasco. Ze werden opgepakt lang voordat ze het land uit waren. De krijgsraad veroordeelde Katte voor desertie tot levenslange gevangenisstraf. Friedrich Wilhelm vond dat niet genoeg en heeft het vonnis zelf veranderd in de doodstraf. Oorspronkelijk wilde hij voor Friedrich ook de doodstraf (er waren broers die ook wel kroonprins konden worden), maar de keizer en verschillende keurvorsten drongen erop aan om dat niet te doen. Uiteindelijk heeft koning Friedrich Wilhelm ervan afgezien en Friedrich gevangezet in een kasteel ver weg van Berlijn.

Kroonprins

Uiteindelijk heeft Friedrich zich toch met zijn vader gearrangeerd en is gaan doen wat van hem verwacht werd. Daarbij hoorde ook trouwen. In 1733 is hij getrouwd met Elisabeth Christine von Braunschweig-Wolfenbüttel-Bevern.

in 1736 heeft Friedrich zich gevestigd in Schloss Rheinsberg, zo'n 50 km ten noorden van Berlijn, met een eigen hofhouding. Als kroonprins heeft hij een aantal bekwame musici / componisten in dienst genomen. Johann Gottlieb Graun werd concertmeester, d.w.z. de leider van de musici. Graun was als violist opgeleid in Duitsland, maar heeft ook een tijdje in Italië gestudeerd bij Giuseppe Tartini. Hier een stuk uit een vioolconcert gecomponeerd door Graun.

[J.G. Graun: Violconcert in D mineur, I: Allegro](#)

Elisabeth Christine

Rheinsberg

Behalve muziek had Friedrich ook interesse in filosofie. De 18e eeuw was de eeuw van de verlichting. Friedrich correspondeerde o.a. met Voltaire, een van de boegbeelden van de verlichting in Frankrijk. (Hij sprak en schreef goed Frans.) Friedrich heeft zijn ideeën over de inrichting van de staat op schrift gesteld in een boek getiteld "de Antimachiavelli". Dat is geredigeerd en in 1739 uitgegeven door Voltaire. Hij kritiseerde de gewetenloosheid, het cynisme het het gitzwarte mensbeeld van Machiavelli.

Koning Friedrich

Friedrich werd koning na de dood van zijn vader in 1740. De staatsvorm die hij nastreefde staat bekend als *verlicht absolutisme*. De rol van de koning is om het welzijn van de staat en haar burgers te dienen. Daarbij blijft de koning wel de baas, maar (in moderne termen) als CEO van de staat en niet als halfgod of doel op zich. Andere vorsten die het verlicht absolutisme aanhingen waren Maria Theresia van Oostenrijk en (iets later) Katharina de grote van Rusland.

In Pruisen heerste godsdienstvrijheid. Zo kwamen veel Franse protestanten naar Pruisen, net als naar Nederland.

In de loop van zijn koningschap heeft Friedrich verschillende sociale hervormingen ingezet. Een van de eerste dingen die besloot was de afschaffing van folter in de rechtspraak. Tot dan toe was het gebruikelijk om verdachten op de pijnbank te leggen om bekentenissen af te dwingen. Volgens de denkbeelden van de verlichting was dat barbaars en ouderwets.

Misschien een aardig voorbeeld van wat verlicht absolutisme in de praktijk betekent is het volgende. In een deel van het rijk was hongersnood als gevolg van misoogsten. Friedrich heeft een decreet laten uitvaardigen dat de boeren toen aardappels moesten gaan verbouwen. Die gaven een hogere opbrengst dan het graan dat verbouwd werd, en waren beter bestand tegen slechte weersomstandigheden, maar de boeren kenden ze nog niet. Dus kregen de dominees, die konden lezen en schrijven, de taak om de boeren te instrueren hoe ze aardappels moeten verbouwen.

Wat Friedrich gewild had is het afschaffen van de lijfeigenschap, maar door massief verzet van de adel is dat nooit gelukt.

Wat ik tot nu toe aan sympathie heb opgeroepen voor Friedrich moet ik voor een groot deel weer afbreken. Dat heeft te maken met oorlogsvoering. Aan de zogenaamde *Silezische oorlogen* is hij en niemand anders schuldig.

Oostenrijk zat in 1740 even in een moeilijke situatie. Keizer Karel VI was overleden en werd opgevolgd door zijn dochter Maria Theresia. Daar was gedoe over, omdat sommigen liever iemand anders op de troon hadden gezien. Dus dacht Friedrich dat het een goed moment was om een stukje Oostenrijk te veroveren. Hij is Silezië binnengevallen.

Ergens moet van de opvoeding toch wat zijn blijven hangen, want Friedrich trok zélf met zijn legers ten strijde. Dat was ouderwets, de trend was dat koningen dat aan generaals overlieten en zelf gewoon aan het hof bleven.

Het veroveren van Silezië ging eerst met succes. Maar na een paar tactische missers, omdat Friedrich niet luisterde naar zijn generaals die het beter wisten, dreigde het mis te lopen. Tot Friedrich uiteindelijk een paar beslissende veldslagen won en in 1742 als oorlogsheld thuis kwam.

De Tweede Silezische oorlog, 1744–1745, is begonnen door Oostenrijk, c.q. Maria Theresia, met het doel om Silezië weer terug te veroveren. Uiteindelijk hebben de Pruisen onder aanvoering van Friedrich gewonnen.

Leven aan het hof

Het Stadschloss Potsdam (zie blz. 1) was eigenlijk het zomerverblijf van zijn vader, maar Friedrich maakte er zijn residentie van. Koningin Elisabeth bleef in Berlijn wonen. Daar nam ze allerlei representatieve taken waar. Daarnaast liet Friedrich een nieuwe zomerresidentie bouwen, net buiten Potsdam, Schloss Sanssouci. (“Sans souci” betent “zonder zorgen”.) Dit staat er nog, in tegenstelling tot de stadskastelen in Potsdam en Berlijn, die de tweede wereldoorlog niet hebben overleefd.

Sanssouci

Adolph Menzel heeft een schilderij gemaakt van een concert in de muziekzaal in Sanssouci (volgende pagina) . In de Muziekbank staan drie verschillende cd's die dit schilderij hebben gebruikt voor de voorkant. Het schilderij is overigens gemaakt in 1850, dus een eeuw later, maar geeft een zo goed mogelijke reconstructie van hoe het er uitgezien moet hebben. Hoe de personen op het schilderij eruit zagen is bekend omdat er van hen genoeg portretten zijn. De afgebeelde scene is fake, maar hād er zo uit kunnen zien... Het is een klein muziekgezelschap, Friedrich had een orkest van zo'n 20 man in dienst.

De meest rechtste van het groepje musici, staand met zwarte jas, is Franz Benda. Hij is aanvoerder van de strijkers en was in de tijd in Rheinsberg al in dienst gekomen. Ook hij was in Dresden bij August der Starke in dienst geweest en werd op voorspraak van Quantz door Friedrich geëngageerd. Hij had twee jongere broers die later ook in het orkest van Friedrich zijn opgenomen. Laten we luisteren naar een compositie van hem, die hier gespeeld zou kunnen zijn.

[F. Benda: Violconcert in E mineur, I: Allegro con brio](#)

Andere mensen op het schilderij: Helemaal rechts staat Quantz. In 1741 heeft Friedrich hem in dienst genomen en hij bleef tot zijn dood in 1773. Zijn functie was fluitleraar, instrumentenmaker en algemeen muzikadviseur van de koning. Om goed les te kunnen geven kreeg Quantz de bijzondere bevoegdheid dat hij de koning mocht bekritisieren.

Achter de clavecimbel zit Carl Philipp Emanuel Bach. Hij was in 1738 bij kroonprins Friedrich in dienst gekomen en is aan het hof gebleven tot 1768. Toen werd hij stedsmusicus in Hamburg. Die functie was vrijgekomen omdat Telemann, de bekende barokcomponist (en peetvader van Emanuel) was overleden. Zijn belangrijkste taak daar was het verzorgen van kerkmuziek in verschillende Hamburgse kerken – vergelijkbaar met de functie die vader Bach in Leipzig had gehad. Emanuel Bach was als clavecinist en componist in zijn tijd veel bekender dan zijn vader ooit geweest is.

Op de rode bank, op het schilderij direkt links van Friedrich zit zijn oudste zus Wilhelmine, lins daarnaast zijn jongste zus Amalie. Amalie speelde clavecimbel, en heeft zelf composities geschreven, maar daarvan is niets bewaard gebleven...

Wie niet op het schilderij staat is Johann Gottlieb Graun, decennia lang concertmeester bij Friedrich. Misschien omdat er geen portret van hem was?

Wel op het schilderij staat zijn broer Carl Heinrich Graun – hij staat achter Wilhemine en Amalie. Carl Heinrich Graun was leider van de opera in Berlijn. Friedrich heeft meteen in 1740 opdracht gegeven om in Berlijn een opera te bouwen. Die opera was niet exclusief voor het hof (zoals bijvoorbeeld in Wenen) maar ook toegankelijk voor burgers. Graun werd naar Italië gestuurd om een ensemble bij elkaar te zoeken dat de voorstellingen kon verzorgen. Graun heeft zelf ook verschillende opera's geschreven, één daarvan op een libretto van Friedrich.

Laten we ook nog luisteren naar een compositie van Friedrich zelf.

[Friedrich II von Hohenzollern: Fluitconcert nr. 3 in C majeur, I: Allegro](#)

Op het volgende schilderij zien we de koning met zijn gezelschap aan tafel. Friedrich in het midden van het schilderij. Twee plaatsen rechts van hem (dus op schilderij links van hem) zien we Voltaire, voorover geboden, in discussie met een italiaanse edelman aan de overkant van de tafel. Voltaire heeft op uitnodiging van Friedrich een paar jaar aan het hof gewoond. Uiteindelijk bleken ze op het persoonlijke vlak niet goed met elkaar overweg te kunnen. De koning had hem een zeer ruime financiële toelage gegeven, maar Voltaire meende dat het ook wel twee keer zo veel mocht krijgen omdat de koning toch bulkte van het geld. Dat viel niet goed. Er waren nog een paar akkefietjes, en uiteindelijk heeft Friedrich hem eruit gezet.

Aan de voorkant op het schilderij komt onder het tafelkleed de hazewindhond Biche tevoorschijn. Zij was de lievelingshond van de koning. Biche mocht vrij rondlopen en op stoelen en banken zitten en het personeel was geïnstrueerd haar alleen in het Frans aan te spreken. Tijdens de tweede Silesische oorlog was Biche mee op pad met Friedrich en werd op een kwaad moment krijgsgevangen gemaakt. Een Oostenrijkse general schonk de hond aan zijn vrouw. Bij de vredesonderhandelingen werd expliciet bepaald dat Biche teruggegeven zou worden aan Friedrich. Er wordt verteld dat hij huilde van geluk toen hij Biche weer terugkreeg.

Later jaren

Even in sneltreinvaart door de laatste dertig(!) jaar.

In 1757 brak de Zevenjarige oorlog uit. Hierbij stonden Pruisen, Hannover en Engeland aan de ene kant en Frankrijk, Rusland, Oostenrijk en de rest van Duitsland aan de andere kant. Aan de rand zijn Spanje en Zweden er ook nog bij betrokken.

Het is reuze ingewikkeld omdat verschillende partijen ruzie hadden over verschillende dingen. Oostenrijk wou nog steeds Silezië terug. Engeland en Frankrijk wilden ten koste van elkaar hun koloniën uitbreiden en hebben in Amerika, Afrika en Azië met elkaar gevochten.

Voor Pruisen dreigde het helemaal fout te gaan, en Berlijn stond op omvallen, toen in 1762 onverwacht Tsarina Elisabeth van Rusland overleed. Zij had geen kinderen en werd opgevolgd door haar neef Peter III, van huis uit een Duitse prins. Peter was een grote fan van Friedrich en sloot meteen vrede.

In de vrede tussen Oostenrijk en Pruisen werd afgesproken dat de grens zo bleef als aan het begin van de oorlog. Al met al zeven jaar zinloos bloedvergieten...

Tsaar Peter III overleed onverwacht na zes maanden, en werd opgevolgd door zijn vrouw, Katharina de grote, die ook op goede voet stond met Friedrich. Friedrich en Katharina hebben privé veel met

elkaar gecorrespondeerd (ook zij was van oorsprong een Duitse prinses). Katharina heeft hem meermaals uitgenodigd voor een staatsbezoek aan Sint-Petersburg maar daar is Friedrich nooit op ingegaan.

in 1772 had Katharina ruzie met de koning van Polen. Maar Polen binnenvallen zou het evenwicht in de regio ernstig verstoren, dus ze bedacht een ander plan: Rusland, Oostenrijk en Pruisen kregen ieder een stuk van Polen erbij en zo bleef het machtsevenwicht bewaard. Maria Theresia en Friedrich deden mee. Zo werd het stuk tussen Brandenburg en Pruisen ook Pruisisch.

Tegen het eind van zijn leven trok Friedrich zich steeds meer terug uit het openbare leven. Hij was gedesillusioneerd, zijn geloof in het goede in de mens had hij verloren. Het werd langzaam stil om hem heen. Hij overleefde Quantz en de gebroeders Graun. Zijn beste vrienden in die tijd waren zijn honden.

Toch was hij onverminderd populair bij het volk, als oorlogheld en sociaal hervormer. Hij kreeg de bijnaam “de oude Frits”.

Friedrich bleef zijn hele leven fluit spelen.

In de jaren 80 kreeg hij belangstelling voor Muzio Clementi, een componist die toen in opkomst was. (Clementi, Italiaan van geboorte, maar wonend in Londen, was een van de inspiratiebronnen voor Beethoven).

Hier een stukje uit een sonate voor fluit en klavier.

[M. Clementi: Sonate voor fortepiano en fluit op. 2 nr. 3, I: Moderato](#)

Friedrich II (1781)

Muzikale ontwikkelingen in de 18e eeuw

In grote lijnen is de klassieke muziek in de geschiedenis onder te verdelen in een aantal perioden: Renaissance, Barok, Klassiek, Romantiek, enz. Om het ingewikkeld te maken heet één van deze periodes zelf weer klassiek. Dat is de tijd van Haydn, Mozart en Beethoven.

Barok loopt tot rond 1750, Klassiek begint rond 1750. Dat betekent niet dat mensen van de ene op de andere dag andere muziek zijn gaan maken. Er is een overgangperiode, en alle muziek die we gehoord hebben valt daarin. “Overgangperiode” klinkt een beetje als vlees noch vis en dat doet geen recht aan componisten die in hun tijd heel vernieuwend bezig waren. Daarom heb ik de muziek eerst laten horen zonder er een label op te plakken.

We kijken zometeen in meer detail naar de periode rond 1750, maar eerst: wat kwam ervoor en wat kwam erna.

Typisch voorbeeld van late barok: een stukje uit een Brandenburgs concert van Bach. Deze heten zo omdat ze opgedragen zijn aan markies Christian-Ludwig von Brandenburg-Schwedt, een oudoom van Friedrich. Dit is gecomponeerd in 1720.

Kenmerkend voor barok: de muziek bestaat uit verschillende melodieën, die tegelijk gespeeld worden en samen harmonisch klinken. Een speciale variant van deze meerstemmige of polyfone muziek is een *fuga*. Daarbij begint één stem met het thema, daarna komt de tweede stem met hetzelfde thema, enzovoort. In dit stuk wordt één van de melodielijnen door de fluiten gespeeld, en is daarom makkelijk te volgen

J.S. Bach: Brandenburgs concert nr. 4, III: Presto

Typisch voorbeeld van klassiek: een stukje uit een symfonie van Haydn. Begint met een langzame introductie, daarna komt het eigenlijke eerste deel van symfonie nr. 6. Dit is gecomponeerd in 1760. Een totaal andere klankwereld dan barok!

J. Haydn: Symfonie nr. 6 "Le matin", I: Adagio – Allegro

De overgang van barok naar klassiek bestaat uit een stijl, of een paar stijlen, die een stuk minder bekend zijn. Ze hebben een minder prominente plek in de muziekgeschiedenis omdat ze zijn overvleugeld door de daaropvolgende klassieke periode.

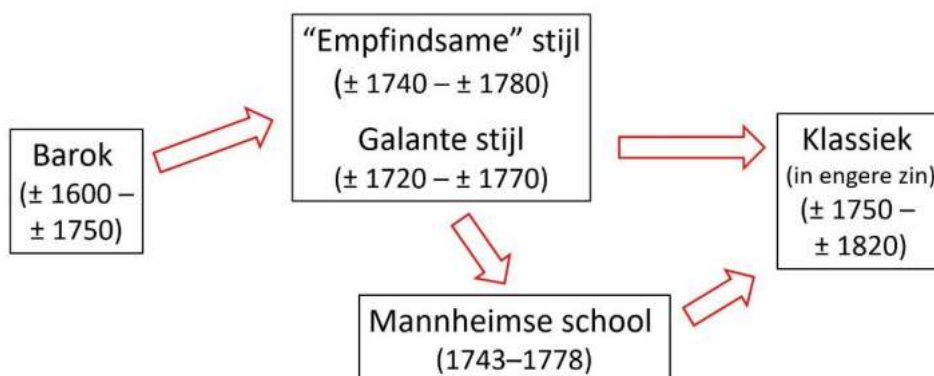
De belangrijkste ontwikkeling is de *galante* stijl. Kenmerken zijn:

- één melodie, met begeleiding, niet meerdere melodieën door elkaar;
- meer nadruk op elegantie van de muzikale lijn dan op vaste vormen.

Een variatie daarop is de *empfindsame* stijl. (Ook in de Engelstalige muziekgeschiedenis wordt het Duitse woord gebruikt.) *Empfindsam* betekent gevoelig, je gevoel volgend. Hierbij volgt de muziek niet altijd voorspelbare lijnen, en kent abrupte afwisselingen die uitdrukking geven aan het gevoelsleven van de componist.

Alles wat we eerder gehoord hebben hoort bij deze stijlen. Quantz en Friedrich schrijven in galante stijl, Emanuel Bach en de gebroeders Graun in *empfindsame* stijl, en de gebroeders Benda zitten er tussenin, d.w.z. elementen van beide stijlen zijn in hun muziek terug te vinden. Clementi zit al dicht bij de klassieke stijl.

De *empfindsame* stijl wordt vooral geassocieerd met Noord-Duitsland, zeg maar Berlijn en Hamburg.

Een verdere doorontwikkeling van de galante stijl is de *Mannheimse school*. Opmerkelijk is dat deze stroming heel duidelijk in tijd en plaats beperkt is: aan het hof van Mannheim, een stad in het zuidwesten van Duitsland, in de periode dat keurvorst Karl Theodor von der Pfalz daar resideerde. (in 1778 werd hij ook keurvorst van het grotere Beieren en verhuisde naar München). Karl Theodor was muzikliefhebber en mecenas.

Leidende musici en componisten aan zijn hof waren Johann Stamitz en zijn zoon Carl Stamitz.

De Mannheimse school wordt beschouwd als directe voorloper van de klassieke stijl.

Hier een stuk uit een symfonie van Stamitz senior.

J. Stamitz: Symfonie op. 3 nr. 2, I: Presto

Met de opkomst van de klassieke stijl werd Wenen het middelpunt van de muzikale ontwikkelingen.

Johann Sebastian Bach op bezoek bij koning Friedrich

Het bezoek van de oude Bach aan koning Friedrich was voorbereid door een diplomaat die met beiden goede contacten had. In mei 1747 ging Bach naar Berlijn, met zijn oudste zoon Friedeman. Het verhaal gaat dat de koning hoorde dat Bach in de stad was aangekomen en hem toen meteen dezelfde avond aan het hof ontbood. Dat was nog in het Stadtschloss, kort vóórdat Sanssouci opgeleverd werd.

Over deze ontmoeting is een film gemaakt (ook te leen in de Muziekbank) die het met de historische details niet al te nauw neemt.

Friedrich heeft Bach rondgeleid en zijn fortepiano's laten die op verschillende plekken stonden. Een fortepiano (*Hammerklavier* in het Duits) was een innovatief nieuw instrument, nog nauwelijks bekend. Het toetseninstrument in die tijd was de klavecimbel. Een klavecimbel tokkelt met een haakje de snaren als je toetsen indrukt, een fortepiano slaat met een vilten hamertje tegen de snaren. Hieruit is later de moderne piano voortgekomen.

Fortepiano van Gottfried Silbermann (1746) in Sanssouci

Op de foto één van de fortepiano's waar Bach op gespeeld heeft. Dit exemplaar stond in het Stadtschloss en is later meeverhuisd naar Sanssouci.

Bach had de reputatie dat hij goed kon improviseren en Friedrich wilde hem op de proef stellen. Hij speelde een thema en vroeg Bach om hier een driestemmige fuga op te improviseren (een fuga is wat we gehoord hebben in het stukje Brandenburgs concert).

Het thema gaat als volgt: [“Koninklijk thema”](#).

Dat is geen eenvoudig thema! De vraag is of Friedrich het zelf heeft verzonnen. Waarschijnlijk heeft hij hulp gehad, van Quantz of iemand anders.

Bach improviseerde een driestemmige fuga en, als we Friedemann mogen geloven, maakte dat veel indruk.

Daarop vroeg Friedrich of hij ook een zesstemmige fuga kon improviseren. Bach zei dat die dat niet kon, maar er later een zou opsturen.

Twee maanden later was Bach klaar met het zogenaamde *musikalische Opfer*, een geschenk aan koning Friedrich met dertien werken in verschillende bezettingen, waar allemaal het koninklijk thema in is verwerkt. Het is de vraag of de koning blij was met het geschenk. Het is een briljant stuk werk, maar moeilijk toegankelijk en in een muziekstijl die niet meer in de mode was.

Naast de driestemmige fuga (verbeterde versie van wat hij in Postdam gespeeld had) uiteraard ook de zesstemmige fuga.

Wat ik wil laten horen is een van de andere stukken. Omdat het hier uitgevoerd wordt op verschillende instrumenten zijn de verschillende stemmen makkelijker te volgen

[J.S. Bach, Musikalisches Opfer, Fuga canonica in epidiapente](#)

Vind je dit interessant, dan zijn hier de genoemde fuga's. In het project AlOfBach heeft de Nederlandse Bachvereniging uitvoeringen opgenomen op een nagebouwde pianoforte van Silbermann.

[J.S. Bach, Musikalisches Opfer, Ricercar a 3](#)

[J.S. Bach, Musikalisches Opfer, Ricercar a 6](#)

Afsluiting

Dank voor uw aandacht!

Zoals gezegd, de muziek is te leen bij de [Muziekbank](#) en te beluisteren via [deze playlist](#) op Spotify.

Bronnen

Illustraties

- p. 1 Johann Friedrich Meyer: Stadtschloss Potsdam, Gartenseite, 1773. Gemäldesammlung Potsdam.
- p. 2 Antoine Pesne: Friedrich der Große als Kronprinz (detail), 1736. Burg Hohenzollern.
- p. 2,3 Kaarten van Pruisen: World Historic Atlas at KMLA, © Korean Minjok Leadership Academy.
- p. 4 Antoine Pesne: Porträt des Königs Friedrich I. , ongedateerd. Bildergalerie Sanssouci.
- p. 4 Antoine Pesne: Porträt des Königs Friedrich Wilhelm I., 1733. Deutsches Historisches Museum, Berlin.
- p. 4 Johann Friedrich Gerhard: Johann Joachim Quantz, 1735. Neues Schloss Bayreuth
- p. 5 Antoine Pesne: Elisabeth Christine von Braunschweig-Wolfenbüttel-Bevern, ca. 1740. Burg Hohenzollern.
- p. 5 Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff: Blick auf Rheinsberg (detail), 1737. Verblijfplaats onbekend.
- p. 6 David Matthieu: Friedrich II. von Preußen als junger Heerführer, ca. 1740. Verblijfplaats onbekend.
- p. 8 Adolph von Menzel: Flötenkonzert Friedrichs des Großen in Sanssouci, 1850-52. Alte Nationalgalerie Berlin.
- p. 9 Adolph von Menzel: König Friedrichs II. Tafelrunde in Sanssouci, 1850. Origineel verbrand in 1945.
- p.10 Anton Graff: Friedrich II. (der Große), König von Preußen. im Alter von 68 Jahren, 1761. Bildergalerie Sanssouci.

Geraadpleegde literatuur

- Roland Vocke: *Frederik II de Grote, tussen verlichting en absolutisme*. Elsevier, Amsterdam, 1979.
- D.J. Grout. C.V. Palisca : *A History of Western Music*. Norton, N.Y., 2001
- Duitstalige Wikipedia (de.wikipedia.org)